

означало "вороже", "небезпечне", "антирадянське".

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. М.С. Україна і національна політика Советів.-Б.М.-1938.-С.40;
2. Троцький Л. Про національне питання /З промови на УП Всеукраїнській партійній конференції в Харкові //Національна політика Радянської влади: Збірка.-Харків, 1923.-С.7;
3. Там само.-С.8;
4. Єфремов С. Щоденники: 1923-1929.-К.,1997.-С.28;
5. Ігнатенко В. Українська преса: 1816-1923.-Харків, 1926.-С.73;
6. Русанов А. Газетна справа на Україні.-Харків, 1924.-С.13;
7. Животко А. Історія української преси.-Мюнхен, 1989-1990.-С.27;
8. Ігнатенко В. Вказана праця.-С.73;
9. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.- Спр.1515.-Арк.14;
10. Там само.- Спр.1515.-Арк. 190; Спр.1516.-Арк.7-8;
11. Там само.-Спр. 1519.-Арк.44;
12. Там само.-Спр.Г77І.-Арк.І7;
13. Там само.-Арк.98, 112;
14. Там само.-Спр.І847.-Арк.6;
15. Там само.- Спр.1849.-Арк.28-29;
16. Там само;
17. Там само.-Арк.12;
18. Там само.-Спр.2248.-Арк.38;
19. Чезювич В.А. Проблеми національно-державного будівництва в роки непу.-Харків, 1996.-С. 28;
20. Збірник узаконень. -1923.-№29.-С. 435;
21. ЦДАВО України.- Ф.257.-Оп.І.-Спр.292.-Арк.94;
22. Там само.-Арк.94,97,99;
23. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.-Спр.2012.-Арк.І03;
24. Червона преса.-1926.-№8.-С. 30;
25. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.-Спр.2013.-Арк.205;
26. Там само.-Спр.20П.-Арк.43;
27. Свашенко П. Селянська преса за рік //Червона преса.-1926.-№8.- С.16;
28. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.-Спр.І847.-Арк.7;
29. Там само.-Спр.2260.-Арк.63;
30. Єфремов С. Вказана праця.-С. 256;
31. Життя і революція.-1925.-№6-7.-С.ПЗ-П4;
32. Єфремов С. Вказана праця.-С. 256;
33. Державний архів Київської області /ДАКО/.-Ф.І0408.-Оп.І.-Спр.2І.-Арк.5;
34. Життя і революція.-1925.-№6-7.-С.П4;
35. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.-Спр.2260, -Арк.73;
36. Там само.-Арк.4-6;
37. Червона преса.-1925.- №1.- С.6-7.

О.І.Криворучко

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ПОЧАТКОВОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В МІСТАХ І СЕЛАХ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

Важливим показником розвитку культури суспільства є стан його освіти: охоплення освітянськими закладами широких народних мас, структура освіти, зміст і рівень викладання, матеріальна база освітніх закладів тощо.

Важливі дані про стан народної освіти в Україні в 1923-24 роках містить доповідь О.Я.Шумського "Тези культурно-освітньої роботи на селі". Письменними в цей період були 35% жителів України /у містах – 50%, на селі – 28%/. Неписьменних у віці 18 - 35 років було 4050000 чол. /в містах - 709000 чол., в селах - 3341000 чол./, крім того, 1 млн. чол. вважалися малописьменними.¹

На 1 січня 1924 р. ступінь охоплення дітей школою був таким:

Таблиця 1

Процентне відношення учнів до загальної кількості дітей
шкільного віку /за різними віковими категоріями/²

вік дітей	місто	село	Україна
8 – 11 рр.	71,3%	37,6%	41,3%
12 - 15 рр.	18,9%	1,2%	4,2%
8 - 15 рр.	40,4%	20,2%	24,4%

Наведені дані свідчать про те, що лише третина дітей була охоплена школою першого концентру і тільки 4% одержали загальну початкову освіту. Дві третини дітей залишалися без елементарної грамотності, а якщо взяти до уваги, що в період 1919 - 21 рр. школи майже не функціонували, то перед нами у всій повноті постає картина неписьменності серед підлітків віком 12 - 18 років на селі.

Крім того слід зазначити, що дані наведеної таблиці характеризують охоплення школою дітей в цілому, без урахування соціальної структури населення. Проаналізувавши директиви Головоцвуху про комплектування шкіл за класовими ознаками, можна зробити висновок, що різні соціальні групи населення далеко нерівномірно охоплювалися існуючою системою освіти. Наприклад, якщо врахувати, що у 1924р. 85 - 90% міських школярів були дітьми членів профспілки, то зрозуміло, що показник охоплення школою дітей "організованого" пролетаріату був значно більший, ніж дітей представників інших соціальних груп міста /насамперед, так званої дрібної буржуазії/.

Що ж стосується охоплення молоді установами професійної освіти, то крім сільськогосподарської вертикалі, яка на 78% формувалася вихідцями із сіл, селянство складало в шкільних закладах професійної освіти 30%, решта - міські жителі.

Певні зрушення в охопленні освітніми закладами населення України відбулися протягом наступних років. Як свідчать дані, наведені в доповіді НКО про стан шкільної мережі в УСРР, поданій до президії ВУЦВК, на 1 січня 1925 р. на території України було 15555 шкіл з 1795193 учнями /90,6% - школи першого концентру, 9,4 - другого/. Причому, 70,9% усіх школярів навчались у школах першого концентру.³ Отже, хоча відбувся ріст шкіл підвищеного типу, але все одно їх було недостатньо.

Дані про співвідношення шкіл першого та другого концентрів в місті та на селі вміщено в таких таблицях:

Таблиця 2

Порівняльна характеристика сільських та міських шкіл соцвуху /в %/

Типи поселень	Школи з прод.навч. 1-4 рр.			Школи з прод.навч. 5-7 рр.		
	установ	Дітей	Пед.роб.	установ	дітей	пед.роб.
місто	46,8	23,6	7,7	53,2	76,4	82,3
село	95,2	85,9	80,5	4,8	14,1	19,5

Таблиця 3

Розподіл шкіл соцвуху між селом і містом

/в %/

Місто	4,9	8,0	9,7	53,5	63,3	67,4
Село	95,1	92,0	90,3	46,5	36,7	32,6

Дані наведених таблиць свідчать про те, що селянські діти навчалися переважно в школах першого концентру, в той час, як більшість міських школярів отримувала освіту в школах підвищеного типу.

Окрім того, розподіл учнів за групами першого концентру, який перевалював, свідчить про те, що велика кількість дітей не отримувала освіти в обсязі першого концентру, залишаючи школу на другому або третьому році навчання. Так, станом на 1 січня 1925 року на молодші групи першого концентру припадало майже половина /47,4%/ всіх учнів, а в 4-х групах було лише 4,9%. Якщо ж взяти до уваги, що на селі були переважно школи першого концентру, то можна зробити висновок: більшість сільських дітей тільки ліквідувала свою неписьменність, не маючи можливостей закінчити навіть чотирирічку.

Важливим чинником, що впливав на ступінь розвитку народної освіти, та й на культурне життя села та міста в цілому, було його фінансування. В 1921 р. Раднарком УСРР прийняв декрети про натуральне самообкладення в селах і про одноразовий грошовий збір в містах для потреб трудової школи, профшколи для підлітків, бібліотек, клубів та інших елементарних просвітніх закладів.⁵ Джерелами фінансування культури в 20-ті рр. були центральний державний бюджет, місцевий бюджет, спеціальні кошти, культфонди, кошти від промисловості. Значні кошти з асигнувань на культуру витрачались на розвиток освіти, хоча їх було недостатньо навіть для забезпечення головних потреб освітніх установ.

У 1922-23 рр. з державного та місцевого бюджетів на одного мешканця асигнувалося 67 коп., а у 1923-24 рр. - 1 крб.31 коп. Якщо у розподілі коштів державного бюджету на освітянські потреби між містом і селом спостерігалась певна пропорційність, то при розподілі місцевого бюджету в більшості губерній мали місце значні відхилення в той чи інший бік від середньостатистичних показників по Україні /місто - 45,5%, село - 54,6%/. Наприклад, якщо в Донбасі на фінансування міських освітніх закладів витрачалося 27,9% місцевого бюджету, а сільських - 72,1% /що може бути прикладом правильного розподілу коштів між містом та селом/, то на Харківщині - відповідно 76,6% та 23,4%.

Подібні диспропорції у розподілі місцевого бюджету окремих губерній між містом і селом особливо чітко простежуються при порівнянні витрат на одного мешканця. Якщо в середньому по Україні цей показник становив відповідно 48 коп. та 1 крб.82 коп., то на Полтавщині - 48 коп. і 2 крб.22 коп., на Катеринославщині - 34 коп. і 3 крб.04 коп., на Харківщині - 30 коп. і 4 крб.10 коп.⁶ тощо.

Крім того, більшість сільських освітніх закладів взагалі не фінансувалися із місцевого бюджету, а функціонувала виключно за рахунок обкладення селян.

Слід відзначити, що протягом наступного 1924-25 рр. стан справ фінансування освіти на селі значно покращився. Так, в цьому році місцевим бюджетом була охоплена вся існуюча на селі мережа соцвиху, і на її потреби було виділено 62,2% коштів останнього.

Негативно впливала на стан народної освіти невідповідність оплати праці учителів в селах і у містах:

Середньостатистичні показники заробітної платні сільських та міських освітніх кадрів.⁷

Місцевість	1923-24 н.р.	1924-25 н.р.
Село	18 крб.	28 крб.
Місто	27 крб.	38 крб.

Низький заробіток сільських учителів в порівнянні з міськими при більшому навантаженні /якщо в 1925 р. в середньому по Україні в одному класі навчалось 48 учнів, то в селі нерідко на одного вчителя припадало від 70 до 150 учнів/ призводив до того, що частина їх в пошуках кращої платні змушена була перебиратися до міст. Не дивно, що, як зафіксував перепис 1926 р., серед такої чисельної категорії міської інтелігенції як "особи вільних професій" учителі становили до 90%. Згадана плінність освітніх кадрів із сіл до міст негативно позначалася на всьому навчальному процесі в сільських школах.

Таким чином, міська система освітніх установ продовжувала займати привілейоване становище в порівнянні з сільською, що відповідно впливало на загальну культурну ситуацію в місті та на селі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України /Далі - ЦДАГО України/.-Ф.1.- Оп.20.-Спр.1854.-Арк.13; 2. Там само.-Оп.6.-Спр.66.-Арк.3; 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. /Далі - ЦДАВО України/.-Ф. 539. -Оп.3.-Спр. 1400. -Арк. I ; 4. Там само. -Арк. 91; 5. Сборник узаконений й распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины.- 1921.- № 21.- С.607, 722, 723; 6. ЦДАГО України. .Ф.1.-Оп. 20. -Спр. 1854. -Арк. 16 – 17; 7. Там само.- Оп.6.-Спр.66.-Арк.9; 8. ЦДАВО України.-Ф.539.- Оп.3.- Спр.1400.-Арк.3; 9. Там само.-Ф.582.-Оп.1.-Спр.1654.-Арк.106.

О.А.Мельничук

УЧАСТЬ КОМНЕЗАМІВ У ЗБОРІ ПРОДПОДАТКУ НА ПОДІЛЛІ.

Глибока економічна криза та широкий розмах повстанського руху навесні 1921 р. змусили більшовиків припинити комуністичний штурм. Х з'їзд РКП(б) 15 березня ухвалив постанову "Про заміну продрозкладки натуральним податком", поклавши початок періоду нової економічної політики. В Україні декрет про запровадження продподатку був прийнятий екстреною сесією ВУЦВК 27 березня 1921 року, а введений в дію наказом РНК УСРР від 9 серпня 1921 року. Відтворюючи основні положення декрету ВЦВК про продподаток, декрет ВУЦВК в той же час мав і свої характерні особливості. Так, в Україні збір продподатку розпочинався з урожаю 1921 року. До того часу продовжувався збір скороченої продрозкладки. В той же час в документі наголошувалось на створенні за рахунок відрахувань з податку спеціального продовольчого фонду для задоволення потреб